

Fried István

Petőfi Sándor: „nemzeti költő” „nemzeti költészete”

Alázattal, fedetlen fővel, ájtatos lélekkel kell az embernek az ilyen Petőfi-vers szentségéhez közeledni, mert benne mint szentélyben és az áldozás szent titkában a titokzatos magyar föld táruul fel, amely itt kap első ízben valami magasabb életszerű, kozmikus jelentőséget. Petőfi tájrajzai előtt a magyar föld nem létezett.
(Miroslav Krleža)¹

Nemzeti költő
(Eötvös József)²

Egy horvát és egy Petőfi-kortárs magyar tanúságtételével akár elintézettnek minősíthetnők a kérdést, amelynek értelmezése a leegyszerűsítő manipulációtól az irodalom felől érkező fanyalgásig meglehetően széles skálán található. Részint attól függően, hogy ez a státus „önmagában” hordoz-e értéktartalmakat, vagy éppen ellenkezőleg, nem engedi az esztétikai minősítést érvényesülni, és esetleg belekényszeríti a „küldetéstudat” megint csak szélsőségesen magasztosító, illetőleg elmarasztaló kategóriájába. Arról nem is szólva, hogy (változó) költői önjellemzést nem egyszerűen hitelesít, máskor csekélyebb jelentőségűnek gondol, hanem az azonosulásra felkínált minden kételkedést figyelmen kívül hagyva (Petőfi esetében) egy, a romantika költői önszemléletének, személyisége hipertrófiájának tulajdonít. Miroslav Krleža följebb idézett mondata aligha fogható fel olyképpen, mint egy kultusztörténet része,³ a Krleža-életmű, többek között az a tanulmány, melyből idéztem, a horvát írónak a magyar irodalomhoz fűződő, messze nem egyértelmű, nagyon személyes viszonyáról árulkodik. Elmondható, hogy Krleža a maga revoltálásának, különállásának, a fennálló társadalmi és irodalmi viszo-

▼

1 Miroslav Krleža, Petőfi és Ady a magyar irodalom két lobogója, ford. Lőkös István. Kortárs 17, 1973, 181–183. A folyóirat e számában tanulmányok Petőfi költészetének nem magyar nyelvű fogadtatásáról.

2 Idézi: Kerényi Ferenc, Petőfi Sándor élete és költészete. Osiris, Budapest, 2002, 296.

3 A szerb (és horvát) Petőfi-recepcióról: Sava, Babić, Kako sm prevodili Petefija. Matica srpska, Novi Sad, 1985.

nyokhoz fűződő tagadó magatartásának közlése érdekében állította Petőfit (és még több ízben Adyt) a regionális ellentmondások és irodalomfelfogások példás szereplőiként a horvát olvasók elé. A *farkasok dala* vagy *Az apostol* „forradalmi” üzenetét a maga szemléletével összefüggésben visszhangozza, hasonlóképpen Ady jakobinus-dalához vagy Duna-vallomásához. Ezúttal azonban a szakrális hangvétel kelthet feltűnést (e hangvétel megszólaltatása egyébként messze nem idegen Petőfitől), valamint – s ez a századfordulós szimbolista élmény rögzítésével, így Ady-értelmezésével is egybevág, akár a „titokzatos magyar föld” fölfedezése, az azzal azonosulás ajánlata/igénye, hogy még inkább meglepő következtetésben futtassa ki a mondatot. Nevezetesen Petőfi tájlírájának (és talán útirajzainak) a más nyelvből érkező, más hagyományokra alapozó (Krléža esetében a tájnyelvről visszaminősülő kaj-horvát 18. századi egyházi-világi írásbeliségére-szóbeliségére gondolhatunk) költő integratív törekvése: Petőfi költészete (és prózája) jeleníti meg a magyar irodalmon túlnyúló érvénnyel a magyar tájat Krléža számára, aki középiskolai és felsőbb katonaiskolai tanulmányait Pécsen, majd Budapesten végezte, tehát a magyar tankönyvek anyagával ismerős volt, de számára a „hivatalosság” (az iskola) közvetítését mellőzve, Petőfi tájlírása – mondhatjuk így – nemzeti karakterisztikumává vált. A magyar jelzőként legalább oly fontos, mint a tájrajz jelzett szóként. S bár Krléža tanulmányának egésze nyilván a Petőfi- és Ady-életműből kinyerhető „forradalmiság”-ot hangsúlyozza, a fennálló viszonyokkal való elégedetlenséget helyezi a központba. Ezzel kétfelé indít el: a horvát költészetben nem csak fordításokkal, bár azzal is, meghonosítható eszmeiség követésére buzdíthat. Valamint a horvát–magyar – irodalmi – kapcsolatok újszerű szorgalmazásának fontosságát emeli ki. A tájlíra allegorikus vagy szimbolista áthallásaival vonatkozatható ide. Idézetünk befejező passzusa hozzájárul, hogy a „nemzeti” jelző rétegződjék, ne csupán (nemzet)politikai, társadalmi, esetleg szűkebb értelemben vett formai-verstani vonatkozásaira lehessen hivatkozni. Petőfi tájlírájának beiktatása a „nemzeti” attribútumaival rendelkező költészetalakzatok közé kiszabadítja a költőt a „nemzeti nagybeszélések” illusztrációjának keretei közül. A teljes költészetet tartva szem előtt, annak pozitív értelemben vett egységét hivatkozza. Más kérdés, hogy egy más típusú „rövidre zárás” veszélye fenyegethet: túlságosan egyszerűnek és problémátlanoknak, egysíkúnak gondoltatja el ezt a lírát. Igaz, Krléža polémikus tanulmányt írt, a szomszéd irodalomból hozott példával érvelt a maga költői (és politikai) világnézete mellett. Hozzá kell tennem, hogy nem egy regényének tájképe éppen nem Petőfi lírájára vagy útirajzára reagál, hanem Ady szimbolista tájaira (láp, mocsár, ugar stb.). Ugyanakkor Krléža oly Petőfi-verset idéz, amely az Alföld-, Kiskunság-lírájának inkább peremére helyezhető, a *Kutyakaparót*, melynek groteszkbe hajló leírásával Petőfi messze előre mutatott (Az 1850-es évek elején majd Jókai Törökcsakad csárdája az *Egy magyar nábobban* gondolja tovább).

Eötvös József elsőként minősítette Petőfit „nemzeti költő”-nek, „Petőfi kitűnőleg magyar, legkisebb műve (is) nemzetiség bélyegét hordja magán, (...) Petőfi a szó legszorosabb értelmében „nemzeti költő” – ezt Eötvös érdemül tudja be, értékelésének ez adja az alapját. Talán itt nem szükséges Eötvös–Petőfi-párhuzamokra, a jól érzékelhető eltérések ellenére látványos megfelelésekre hivatkozni (Eötvös József 1837-es *Vár és kunyhó* versével szembeesíthető Petőfi 1847-es *Palota és kunyhó* című verse,⁴ Eötvös regénye, a *Magyarország 1514-ben* versus Petőfi *A nép nevében* című verse). Inkább arra összpontosíthatunk, hogy a magyar jelleg, az tudniillik, hogy Petőfi verseiből szinte következtetni lehet „nemzetiségünk” erényeire és hibáira, azaz Petőfi (kissé leegyszerűsítve) „magyar-ság-verseket” ad közre, egy érdemteli jelen költészetet és egy teljes bizalommal várt jövőt reprezentál. Az 1840-es esztendő közepé a magyar irodalomban ugyancsak meghozta az „irányköltészet” vitáját, a németben is (erről a Petőfi által fordított, sűrűn olvasott Heine egy szatirizáló komikus eposszal is megemlékezett),⁵ új műfaj lépett be a magyar irodalmi térre, a népszínmű, és nem utolsósorban Petőfi, maga is foglalkozott a nemzet művésze, nemzet költője problematikával. Az előbbit is, utóbbit is más-más okból közel álló személyekkel összefüggésben hangoztatta: a színész jóbarát, aki egy „igazi” Shakespeare elkötelezettje volt, aposztrofálódik (versben) mint a nemzet művésze, Vörösmarty Mihály pedig – megszólítottja lévén egy nem teljesen méltányosan akár számonkérőként is emlegethető versnek – a nemzet költője.⁶ Az 1844-ből való *Egressy Gáborhoz* eltöpreng a költői és a színművészi sors párhuzamain, önmagát sem kizárva állítja, hogy a költő értetlenségbe ütközhet, de miután „Népét fölviszi / Olyan magasra, honnan az leszédül”, a jövődó igazságot szolgáltatathat neki. A színész „végzete”: „Lekötve csügg ő egy rövid bilincsen”, ki van téve a megfelelő pillanat múltával – a jelennek. A „nemzetem művésze” megszólítás mégis olyan kontextusban fogalmazódik meg, mely a meg nem értés, a művész ellenében kitörő „pártos szenvedély” szövegeit rekonstruálja. Lefordítva, összhangban Petőfinek *Egressy III. Richárdjáról* közzétett színikritikájával a romantikus groteszkkal jellemezhető alakításról. Az újító, konvenciók közé nem sorolható megjelenítést ünnepli. Azt, hogy e vers tanúsága szerint az önmagát tudatosan képező,

4 Fried István – Szappanos Balázs, *Petőfi-versek elemzése*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978, 224–245.

5 Petőfi és Heine költészetének konfrontációjáról szóló dolgozatom: Heine és Petőfi = uő. *Egy irodalmi régió ábrándja* és kutatása. Lucidus, Budapest, 2016, 136–155.

6 Petőfi verseit az alábbi kötetből idézem: Petőfi Sándor, *Összes versei*, s. a. r. Kerényi Ferenc. Osiris, Budapest, 2004. A szövegközlés a kritikai kiadás alapján történt, mely 1847-tel bezárólag valósult meg. Az utolsó kötet, 1848/49 verseinek szövege Kerényi Ferenc számítógépében maradt. Az innen kinyert gépirat előzetes lektorálására én kaptam megbízást. A lektori jelentésben megállapítottam, hogy az anyag 70–75%-os készültséget mutat. Néhány kiegészítő javaslatot tettem. Jelentésem az MTA Textológiai Bizottsága számára készült. Ezzel kapcsolatban vö. még Szilágyi Márton, *A magyar romantika ikercsillagai*. Jókai Mór és Petőfi Sándor. Osiris, Budapest, 2021, 10, 13, 16, 19–21. A versidézetekeket a továbbiakban külön nem hivatkozom.

az ösztönösséget és spontaneitást elutasító Egressy győz a „pártoskodók” fölött, s a nézőközönség felnő Egressy Shakespeare-felfogásához. A *Nemzetem művésze* talán nem több, mint a magyar művelődés minden részterületére számot tartó művészeti képviselő valahová tartozásának kinyilvánítása, a pártoskodások fölé emelkedés egy differenciáltabb, elemzőbb, a színi hatást tekintve igényesebb színművészet érdekében (a síró-éneklő iskolának még az 1840-es esztendőkből sem egészen el- és letűnő maradványaival szemben.) Merészen fogalmazva: nem egy, esetleg külföldről importált színházfelfogás magyar leképződése, hanem annak az eszménynek megtestesülése, amely a pesti Magyar Színházból Nemzeti Színház, a nemzet színházát alkotta meg. Egressy törekvésének üdvözlése az említett színikritikával teljesedik ki, a magyar Shakespeare-előadások színvonalának nem részkérdése a színházi mozgalomnak, hanem (bár ez így nem mondatik ki, de a dolgozatban később majd visszatérek erre a látszólagos ellentmondásra) egy általánosabb és egyetemesebb nézet diadalától várható, olyan korszaktól, melyben „Megtisztuland az érzet és az ész”. Fölvethető, hogy miért a *III. Richárd* színpadra állítása készítette a költőt, hogy e versének címszereplőjét „nemzetem művésze”-ként igazolja, a Victor Hugo által körvonalazott groteszk és szintén Victor Hugo által romantikussá kisajátított Shakespeare elfogadtatása ügyében. Kitűnő alkalmat kínált volna az 1840-es évek színészvetélkedőjének felfogható *Bánk bán*-alakítások bemutatása, Lendvay Márton (alkatilag bizonyára sikerebb) és Egressy Gábor (kidolgozottabb) szerepfelfogása. Talán megkockáztatható: amennyiben a költő szabadsága és lehetősége az időkben és földrajzi terekben szuverén tájékozódás, és e tájékozódás műalkotásba foglalása, úgy a színészi hozzájárulás ugyan a(z anya)nyelvhez van kötve, de nem kizárólag magyar szerzők színműveire. Hiszen éppen azért, hogy nem a szerző nyelvén, fordításban, más korban és körülmények között közvetítik (adott esetben: Shakespeare) művét, a nézőket bekapcsolják a „nemzetközi”, az egyetemes kulturális-művészeti áramlatba, lehetővé teszik számukra távoli korokra, vidékekre, történelmekre, környezetekre ráismerések révén a hasonlóságok és a különbözőségek, a saját meg az idegen mérlegelését. A színész anyanyelvi művészete révén a Nemzeté. Hogy az *Egressy Gáborhoz* vers fontos helyen, egy verssor végén, mely felkiáltójellel zárul, tudatja, különleges hangsúlyt kölcsönöz a minősítésnek.

A *Vörösmartyhoz* hosszabb, magyarázó alcímet kapott: „Midőn a nemzetgyűlésben augusztus 21-én a hadügyben a többséggel szavazott”⁷ (elsőprő többséggel együtt adta le a költő szavazatát). Vörösmarty epigrammával felelt, ám mindketten újságcikkben is leírták álláspontjukat. A nemzetgyűlési választáson vereséget szenvedett Petőfi (Aranyt sem választották be) szigorú szemmel figyelte, mi történik a

▼

7 Az ügy háttéréről: a 2. sz. jegyzetben i. m., 405–406.

nemzetgyűlésen, az ott elhangzottak, viták és javaslatok mennyire egyeztethetők össze az ő – radikális – álláspontjával. Az említett hadügyi javaslat megszavazása igencsak ellenére volt, és ezt *Vörösmartyhoz* címzett verse sem titkolja. A minősítés itt kérdő mondatba kerül, és társul egy versemlékké lett eszmeiséggel, melyet *Vörösmarty* (egyetlen alkalommal leadott szavazata) *Petőfi* szerint megsemmisít. Nincs tanulság nélkül az egész versszak idézése.

Te voltál a Szózat költője?
Te írtad azt a Szózatot,
Mely szólt egy országnak szívéhez?..
Azt most már szétszakíthatod,
Mert hieroglif lett belőle,
Amelyet senki meg nem ért. –
Nem én téptem le homlokodról,
Magad tépted le a babért.

S ha *Petőfi* indulatát, megalkuvást nem ismerő elszántságát, elveinek következetes vállalását a forradalmi-szabadságharcos versek sora igazolja vissza, ezúttal az önmagát sem kímélő személyes érintettség felfokozott retorikus előadásmódot kölcsönöz a versnek. Az egy verssor – egy gondolat módszerével él, két kérdőjel, egy ízben három pont, a sorok végén vesszők tagolják értelmi egységekre a versszakot. Két birtokos jelzős szerkezetben a nemzet is, az ország is előfordul, az első két sor tegezős megszólítása a szinte elfülő harag jelződése. A megszólítás annál intenzívebb, minthogy mind a nemzet költője, mind annak hajdani alapvetése, a *Szózat* a hivatkozás alapja. A célzott kérdés kétséget ébresztetni hivatott, a *Szózat* hatástörténetét cáfoló további kérdés támasztja alá. S hogy tágabb körök is bevonódjanak, arra egyfelől a „hajdani” *Szózat* hierogliffá, a jelen esemény miatt érthetlenné válása, akár úgy is írhatnám, megfejthetlenné minősítése a fájdalmas bizonyíték, melyet a refrén nem enged elfelejteni – az antikvitásból származó szép szokás deformálásával. A versszak szubjektív „hitelesség”-ében aligha van jogunk kételkedni. A *Szózat* régebben és *Petőfi* számára oly fontos megnyilatkozás (volt), hogy – mint korábban egy elemzésemben igazolni véltem – a továbbbírás, a magáévá hasonítás verse lett: *Az alföld* utolsó versszakába az *itt élned-halnod kell*, a bölcső és a sír új kontextusba kerül.⁸ A nemzet költője olyan státus, melynek kritériumait éppen a *Vörösmartyhoz* vers értelmezi át, mely szerint korántsem elegendő egy versemlék, bármily meghatározó jellegű versről lett légyen szó, a vers hitelét nem emléke, hanem morális parancsának állandó köve-

▼

8 Vö. tölem: A *Petőfi–Vörösmarty-váltáshoz*, uő: Magyar irodalom(történet). Tiszatáj könyvek, Szeged, 2010, 97–105.

tése adja. Vers és magatartás összefüggései az 1848-as Petőfi-verseknek témái, itt viszont az írásbeliség bevonása (hiszen a hieroglif is írás, még ha nem bizonyul is megfejthetőnek) erősíti emlék, magatartás és irodalom összefüggéseit. Sokat mond, hogy a Szózat lesz a nemzet költőjének védjegye, az itt megfogalmazott erkölcsiségből következő feladat (a Szózat felszólító igéi) következetes magatartásban realizálódhatnak csupán.

Innen haladhatnánk tovább olyan irányba, amely kétségtelenné teszi (teheti) a „nemzeti költő” általános elfogadhatóságát, bár egyáltalában nem problémátlanná. Vajon egy adott korszakban csupán egyetlen „nemzeti költő” létezhet-e, példánkban Vörösmarty, akit Eötvös József véleményét idézve, Petőfi váltott föl (akkor Vörösmarty elvesztette volna ezt a státust?)? Kérdés: egy időben több nemzeti költő is tevékenykedhet, eszerint Vörösmarty is, Petőfi is egyaránt nemzeti költő, jöllehet az egyik fél megfosztotta ettől a másikat, nem esztétikai-irodalmi összecsapásban, hanem versben ugyan, de kifejezetten politikai vitában. Ugyanakkor a kívülállóként is „beleérző” Miroslav Krleža nem korlátozza a nemzeti költői státust a „nemzeti”-politikai költészetre, hanem olyan tájlrát is bevon koncepciójába, amelynek csak áttételesen vannak, lehetnek „nemzeti” vonatkozásai. Költőket-írókat idéztem, akik nem fogalmi nyelven (jöllehet Eötvös József talán mégis) közelítik meg ezt a csupán első megközelítésre egyszerűnek tetsző kérdéskört. Azt, hogy ez nem kizárólag a magyar irodalom problémája, nem csupán Krleža megszólalása igazolja, ő egyébként a XIX. század második fele nem egy „hazafias” horvát költőjéről mond megsemmisítő ítéletet, ami itt annyit jelenthet, nem fogadhatja el – tárgyválasztásuk ellenére – nemzeti költőknek. Karel Čapek *Harc a szalamandrakkal* című regényében ironizál Boleslav Jablonskyn, akinek „lírája” (szintén a XIX. században) tankönyvbe foglalható hangon és előadásban igyekezett a hazaszeretetnek megnyerni a serdülebb ifjúságot. Ezzel ellentétben, Babits Mihályt nem szokás a „nemzeti” költők közé sorolni (Petőfi születésének centenáriumára igen meggondolkodtató, Ady *Petőfi nem alkuszikjához* közelíthető verset tett közzé). Babits nemcsak megértéssel írt Tamási Áron Ábeljéről, hanem Tamási a Babits-emlékkönyvben nem a köztük lévő sorsbeli-gondolati távolságot, hanem a nemzeti költő státusához közel láttatta.⁹ Babits küzdelme Ady költészetének el- és befogadásáért hasonlóképpen ebbe az irányba mutathat. Az egyik probléma a „nemzeti költő” tárgyválasztás vagy kinyilvánított életelve alapján való besorolása. S ez olykor, ritkán egyeztethető össze az irodalmiság kritériumaival. A másik szempont a kortársi kritika felől érkezhethet, amely a mából visszatekintve irányzatok csatájaként is fölfogható. Nem kitérőképpen említtem, hogy a nemzeti költői

▼

⁹ Tamási Áron, Babits tornya, = Babits Emlékkönyv, szerk. Illyés Gyula. Nyugat Kiadó, Budapest, [1941], 79–81. Vö. még: Joó Tibor, A nemzetnevelő, uo, 104–110, Szabó Lőrinc beszéde a ravatalnál, uo, 281–282.

státus, a par excellence nemzeti költészet ideája és artikulálódása Vörösmarty romantikájának áttöréséhez köthető, természetesen nem függetlenül Kölcsey Ferenc kezdeményezéseitől. Míg Kölcsey lírája és költészetfelfogása Kazinczytól eltérően nem a fordítói mozgalommal, hanem az eredeti művekre összpontosítással keresi a magyar irodalom járható és az európaival egylényegű útját, az 1820-as esztendők irodalmi, irodalom- és tudománypolitikai problémái konkrétan fogalmazzák a követendő célt, így az elhatárolódást a hungarus patriotizmustól és annak képviselőitől, nyomatékosabb a részvétel a magyar kulturális intézményrendszerben, az ott betölthető pozíciók megszerzése, a kanonizálás lehetőségeinek megragadása stb., ezzel párhuzamos minden eddiginél hatásosabb dialógusra törekvés az európai irányokkal, különös tekintettel a nyelvi, műfaji, tematikai, tárgyi kor- és időszerűsége. Ami a költészet gyakorlatát illeti, elsősorban Vörösmarty kiséposzai, *Csongor és Tündéje* minősíthető kezdeménynek, ezt követi a líra újszerű megszólaltatására törekvés, és az 1830-as esztendők közepén (Petőfi pontosan érzekelte) a *Szózat*, majd az alkalmisága ellenére, vagy éppen azért, az *Árpád ébredése*. Az 1840-es évek elején szerzett Vörösmarty-versek (*Liszt Ferenczhez, Az unalomhoz, Az élő szobor, A Krivánon, Az úri hölgyhöz, 1842-ben a Fóti dalhoz jutunk el*)¹⁰ kétségtelenné teszik, hogy immár nincs, vagy csekély szükség van az antik példák támogató erejére, a tisztán emberi nem elegendő sem az „itt és most” fölmerülő költői-kulturális-társadalmi-„nemzeti” kérdések verses megszólaltatására; s a költő nem pusztán együttérző megszólaltatója az eszmei-világnézeti harcoknak, hanem közvetlen résztvevője. Így a poétizáltság, az új retorika nem a kívülállás, hanem a benne lét megnyilvánulása. S ha a költő nem a maga személyét állítja a versbeszéd/mondás látványos előterébe, retorikája félreérthetetlenül emeli szituáltságát. Az 1830-as évek magyar költői beszédében még kevésbé ismerhető föl a szólam, miszerint a költő egyben próféta, látnok, vezérszemélyiség, aki immár nem elsősorban musarum sacerdos, noha mondandója szakralizált elemeket is tartalmaz, s ahonnan beszél, nem bizonyosan szószék, célirányos retorikájával, amely elsősorban a poétikai elgondolásoknak van alávetve, a meggyőzés az újra formált trópusok segítségét veszi igénybe; s ha bibliai, még inkább mitológiai vonatkozásokkal él, akkor vagy a helyzethez alkalmazza, vagy egy más háttértörténettel kapcsolja egybe.

A Vörösmarty–Petőfi váltásról Martinkó Andrást követőleg magam is erősen vázlatosan értekeztem,¹¹ ezúttal arra utalnék, hogy az 1830-as és 1840-es esztendők között a nemzetet, a költészetet, így a nemzeti költészetet illetően is terminológiai és ettől nem függetlenül tárgyi–tematikai, valamint műfaji eltéré-

▼
10 Vörösmarty Mihály, *Kisebbségi költemények III*, (1840–1855), s. a. r. Tóth Dezső. Akadémiai, Budapest, 1962.

11 A 8. sz. jegyzetben i. h.

sek regisztrálhatók. Esetleg olyanok, amelyek kialakítására, formába öntődésére már évtizedekkel előbb megkezdődtek az előkészületek. Itt csak említtem azt a folyamatot, amely irodalmi népiességgént megnevezéssel vonult be irodalomtörténetünkbe. A népi és régi énekek gyűjtésére felszólítás 1784-től időszerű, még Kazinczy Ferenc is eljátszott egy archaizált, „népének” lehetőségével, és Csokonaitól éppen a népiesnek besorolható verset vélte kiemelkedőnek. Utóbb a „megnemesített”, a magas irodalomba befogadott népdal szerzett híveket, Vörösmarty már népdal/népballada-imitációra vállalkozott, korántsem sikertelenül. Mégis Petőfi idevonatkozatható kísérletei, elgondolásai, versei jelentették az igazán új minőséget, műfaji és nyelvi tekintetben egyaránt. Nem mellékesen: Petőfi népdalgyűjtésre is vállalkozott, míg nem egy verse folklorizálódott, illetőleg „közköltészeti” alkotásként megzenésítve keringett társas körökben, népszínművekben, különféle gyűjteményekben.

Nem kevésbé tartandó számon a külföldi irodalmakhoz fűződő viszony átstrukturálódása. Természetesen bőséggel akadt olyan szerző, akinek befogadása az 1790-es évektől kezdve töretlennek mondható, ilyen Shakespeare. Persze eltérő, hogy milyen szövegből fordították, miféle drámai nyelvre találtak, s a hatás-történet egyben miféle értelmezéstörténetet rejt. Petőfi *III. Richárd*-elemzésére ezen a helyen csak utalok, s ismétlésül a Victor Hugo-közelségre (groteszk) hivatkozom, minthogy ez a korábbi magyar Shakespeare-irodalomból hiányzik. Shakespeare mintegy 1790 óta kiemelten fontos szerzője (egyelőre nem annyira a magyar színpadnak) a magyar fordításirodalomnak, másképpen a romantikát megelőző, megint másképpen a romantika színműmodelljét központi jelentőségűnek hirdető korszakban. S ezt a fordításra kiszemelt színdarabokkal, azok nyelvviségével közvetítik a költők. Míg Vörösmarty a *Julius Caesart*, Petőfi a *Coriolanust* választotta nagyjából évtizednyi különbséggel, ám mindketten antik, római tárgyú, áthallásosnak sugallt tematikájú tragédiát (az egyik kettős tragikus sorsot, Caesarét és Brutusét, a másik a hálátlan nép és a hivatott vezér, illetőleg a honárulás konfliktusát). A *Julius Caesarban* sem mellékes a manipulálható nép szerepe az impériumváltozásban, ám az nem állapítható meg teljes egyértelműséggel, hogy az általában zsarnokságlehetőséget megszüntetni akaró összekülvöké-e a nagyobb igazság, vagy a nagy hatalmi állást szorgalmazó Caesaré. Minek következtében vezető és vezetettek viszonya korántsem egyértelmű, a néphez intézett beszéd válik az események fontos mozgatójává. Természetesen nem egy „prófétikus” megszólalás fordítja meg a közhangulatot, viszont a „jól fogalmazott mondat” ereje fölveti annak kérdését: milyen lehetőségekkel rendelkezik a néphez szóló. A *Coriolanusban* a meggyőzés nem csekélyebb szerephez jut, itt viszont anya és fia dialógusában mérlegelődik a tagadás, a cselekvés, a korábbi eszméktől/eszményektől elfordulás és visszatérés dilemmája. Annyival zárnám ezt a fejtegetést, hogy itt távolból, több áttételen keresztül értelmeződik

ama felelősség, amely a megszólalásban rejlik, és amely a megszólaló vezetésre hivatottságát tár(hat)ja föl, és a beszéd befogadásának és hatásának feltételeit (legalább részben) meghatározza. Mindenesetre Vörösmarty és Petőfi elkészült Shakespeare-tolmácsolásai összeolvashatók azokkal a saját művekkel, amelyek kontextusában születtek, ugyanakkor e saját művek tovább elemezhetőek más, anyanyelvi és idegen nyelvi művekhez fűzhető (és fűzendő) kapcsolataik alkotta környezetben. Elsősorban Petőfinél karakteres megnyilatkozásokban jelentkezik vezetésre hivatottak és vezetettek között teremtendő „párbeszéd”-del összefüggésben, amely párbeszédben nyilván a beszélni tudóé, a vezetésre hivatotté a (nagyobb?) felelősség (bár a vezetetteké sem mellékes, s ezt a *Coriolanus*on túl *Az apostol* támasztja alá talán a leginkább), másrésről a vezetésre hivatott státusának, a „felhatalmazás”-nak kérdése vetődik föl. Mint említettem, nem elegendő a „múzsai főpap” horatiusi emlékének idézése, sőt, az irodalmi emlékezetből a jelenre sugárzó példák is csupán közvetett igazolódásai a felhatalmazásnak (ebből a szempontból a Goethe *Werther*éig visszagondolható *Homér és Oszían* tüzetesebb szemügyre vétele bizonyulhatna szerfölött hasznosnak), hanem olyan indítás, elhatározás, sorsvállalás, amelyben nem bizonyos a siker, még kevésbé a személyes boldogság. Inkább az ellenkezőjére van kilátás, de amely mégis olyan készítés, mely ígéhirdetés-értékű, és amely egy testamentumi cselekvés és magatartás hitelével rendelkezik. S hogy nem Petőfié az egyetlen efféle („prófétai”) elszánás és vállalás, azt más európai irodalmak hasonló eseményeivel, a költői elhivatottság analóg megnyilatkozásaival (ennek megfelelően az összeolvasható megszólalásokkal) tanúsíthatjuk. Éppen csak fölvázolható az a sor, amelyet a kutatás részben (a magyar irodalom történéseit nyomon követve) már emlegetett, méghozzá az 1840-es évekre vonatkozólag; részben azonban kevesebb-szer tette elemzés tárgyává, lengyel, szlovák, francia irodalmi-eszmetörténeti párhuzamokra célozva. Annyi még röviden is megfogalmazható, hogy mind az allegorizálás forrásait tekintve, mind a költői (eszmevezéri) felhatalmazásról szólva regionális és európai irodalmi összefüggések tárulnak föl, és ezekben az összefüggésekben a költő nem a magányos, *Az apostol* Szilvesztere pályáját bejáró, hanem a romantika nemzeti és transznacionális költészetének reprezentánsává válik. Igaz, hogy Petőfi „beteljesült” sorsa egyik meghatározója lett XIX. századi, összeurópai befogadástörténetének, de a ma történésze ama költő-prófétai (próféta-költői) szerepvállalást is hozzá gondolhatja (vagy hozzágondolását fejtegetése szerves részévé teheti), amikor a „nemzeti költői” funkciók és kritériumok változatának értelmezését kísérel meg. Petőfi költészetének perdöntően fontos, ebbe a tárgykörbe sorolandó versei alapján.

Előrevetíthetem alaposabb olvasásom egyik legfőbb tanulságát. A „nemzeti költői” funkció nem feltétlenül, sőt nem is elsősorban a szorosabb értelemben vett és nagyvonalúan a „hazafias” líra tartományába tartozó megnyilatkozások-

ban kapcsolódik össze a prófétai attitűd korszerű lírai realizálódásával. Minthogy a „történelmi” jóváhagyás, igazolás, példabeszéd „forrása” a Biblia, Mózes, Józsuá, Krisztus (többek között) azok a személyiségek, akiknek beszédét, életútját követendőnek vállalja a költő (a *Bibliának* költői beszédként felfogása egyébként a XVIII. században született meg, a bibliai szót *szent költészet*ként aposztrofálva). Az 1840-es évek új Mózes-gondolata jelenik meg Erdélyi Jánosnál,¹² Mózes lesz főszereplője néhány évtized múlva Madách Imre drámájának. Az 1830-as esztendőben a vereséggel végződő lengyel felkelést követőleg (miután a napóleoni seregekben küzdő lengyel csapatok sem érhették el céljukat) a szétszórátás, az emigráció körében fogalmazódott meg a lengyelség hivatásáról a költészet nyelvét kölcsön kérő értekezés, arról a krisztusi szerepről, amelyet a lengyelségnek vállalnia kell, egy nép szenvedéstörténetéről, amellyel megváltja a világot, Európát bűneitől. A lírikusként elhallgató Mickiewicz is vállalta az emigrációs hivatást, s ezt örökítette a lengyel romantika őt követő – vele vitatkozó nemzedékeire. *A lengyel nép és zarándokság könyve* utat talált Magyarországra, Kazinczy Gábor fordítása azonban kéziratban maradt, nem lehetett reménye (a mű tartalmánál fogva), hogy akár egy jóindulatú cenzortól engedélyt kapjon a nyomtatásra/terjesztésre. Hogy a Kazinczy Gáborral baráti kapcsolatokat ápoló Petőfinék megmutatta-e kéziratát, nem tudjuk. Petőfi lengyelség iránti rokonszenve 1848/49-ben versekkel támasztható alá, a reformkor egészét (Vörösmarty líráját is) áthatotta az együttérzés a lengyelekkel, Mickiewicz művei felbukkannak ismertetésekben, ám ennél többet (egyelőre?) erről nem mondhatunk. Éppen ezért gyümölcsözőbbnek mutatkozik a lengyel és a magyar romantika már eddig kutatott párhuzamaira utalás. A különböző okok miatt sikertelen zsarnokgyilkosság drámája Musset *Lorenzaccio*jában jelenik meg, tőle függetlenül Juliusz Słowacki *Kordian*jának és *Az apostolnak* éppen úgy tárgya, mintegy szóvá téve, hogy messze nem elegendő egyetlen zsarnokkal végezni: a mainapság vitatott *Akasszátok föl a királyokat!* már címében többes számot jelöl, a királyság intézményét kell radikálisan megszüntetni. Az egyéni vállalkozás csődje ugyan nem degradálja a gondolkodás elszántságát és célzatosságát, de személyes alkalmatlanság, megtántorodás vagy véletlen belejátszhat az eseménybe. Ez azonban nem veszélyezteti a költő kiemelt szerepét, neki minden lehetőséggel kell számolni, minden helyzetre reagálni kell, hiszen „útmutatás”-ának személyes hitele van, szavaiban egy sokszorosán megszenvedett „igazság” keresi a megfelelő formát. Ugyanez a gondolat az 1840-es esztendők magyar (és más) irodalmában népszerű Victor Hugonál is fölmerül.¹³ A maga „nyelvújítását” forradalomként hirdeti

¹² Kerényi, i. m., 286.

¹³ Victor Hugo verseinek magyar fordításai, Victor Hugo, Válogatott versei, szerk. jegyz., Köpeczi Béla, előszó Illyés Gyula. Szépirodalmi, Budapest, 1963, uo., Századok legendája. Válogatott versek, vál., utószó Szegárdy-Csengeri József, Európa,

meg, olyan költői forradalom, amely a francia drámai nyelv évszázadainak üzent hadat, a klasszicista színmű (még Voltaire-nél is merev szabályrendszert érvényesítő) terminológiáját pellengérez ki, a drámai akció kereteit erősen tágítja, szakít az antik vagy barokk korból származtatható (mitológiai, Tassótól témát kölcsönző) események feldolgozásával, és akár a spanyol történelemből merít, akár egy francia király hedonizmusát és felelőtlenységét vitatja, akár az inkvizíció ellen fordul, a dráma dikciójában az elődeitől alapvetően eltérő retorikát érvényesítve fogadtatja el dráma- és irodalomelképzelését (a történelmi és irodalmi rendszer-váltást összefoglalva), a groteszk középponti jelentőségével nemcsak a jellemrajzot árnyalja, hanem a személyiség megjelenítésében lehetővé téve az elrajzolást, a pozitív és negatív tulajdonságok egymásra rétegződését, valamint a szereplők dikciójának az újabb idők szelleméhez alkalmazását. Hogy ennek nyomai Petőfi egyetlen teljességben fennmaradt színművében, a *Tigris és hiénában* felfedezhető-e, további kutatást igényelne. Hugo verses pamfletben védte meg „nyelvújítást”, igaz, e védelem meglehetősen támadóra sikerült. S ha közvetlen kapcsolatot Petőfi költészetéhez (jóval rövidebb verseiről szólva) nemigen fedezhetünk föl, legfeljebb általános, távoli allúziókról lehet szó (Petőfinél sem a kiváltságosoké a vers, csarnokába meztelen lábbal is be lehet lépni stb.). Annál fontosabb ebben a témakörben Hugo verslátomása, amely időszerűsíti Jeriko bevételét. A Jerikót ostromló vezér teljesíti az Istentől rárótt feladatot, kitart a bevehetetlennek tartott vár(os) ostroma mellett, a gondolat harsonái segítségével eléri, hogy a hetedik napon a falak leomlottak. A „valóságos”-nak versbe írt történet azonban már bevezető sorával közli, hogy a küzdelem gondolati (eszmei) síkon folyik, mivel – Petőfit megszólaltatva – tart a harc, most eszmék küzdenek. A vezér Józua nem tántorodhat meg, nem adhatja föl a hatnapi sikertelen ostrom ellenére. Ehelyett csak épp említésre telik Puskin korábbi verse a Próféta-ról, a szibériai bányamélybe küldött társakról, megidézvén a majdani szabadulást, a kalitkába zárt madárról mint jellegzetesen romantikus allegóriáról (Petőfinél: „Börtönéből szabadult sas lelkem”). A szlovák kutatásban¹⁴ is fölmerült az 1840-es esztendőben jellegadó poéta, Janko Král’ és Petőfi egybevetetősége. Nem pusztán a népköltészet felé fordulás (mely európai irodalmi vonatkozásokat rejt), hanem éppen a följebb említett madár-allegória, a költő verses azonosulása a tragikus sorsú, elhagyatott sassal (*Orol vtak*, Sasmadár), valamint a költői szerepvállalás hasonlósága mélyen elgondolkodtató. A szlovák irodalmi nyelvet társaival létrehozó L’udovít Štúr iskolájának romantikus elkötelezettsége ugyan önkorlátozott-

Budapest, 1969. Az utószó felhívja a figyelmet Petőfi Élet vagy halál (1848) és Hugo Franciaországhoz (1870) verseinek egy hasonló helyére.

¹⁴ Milan Pišút, Petőfi Sándor és Janko Král’: Tanulmányok a cseh-szlovák magyar irodalmi kapcsolatok köréből, szerk. Zuzana Adamová, Karol Rosenbaum, Sziklay László. Akadémiai, Budapest, 1965, 199–211.

ságokkal járt, de Štúr elhivatottságát és (nép)vezéri tekintélyét elismerve, ezáltal a szlovák nemzeti mozgalmat új fázisába elvezető tevékenysége, hozzáátve polémikusan „nemzeti” publicisztikáját, kitűnően illik abba a regionális irodalomtörténeti sorba, mely egyben Petőfinek is igen tág értelemben véve irodalmi környezetét alkotja (nem a hatás-befogadás, nem a közvetlen kapcsolat, hanem egy költészettipológiai megközelítést érvényesítve). Míg azonban a Petőfikortárs szlovák, szerb, horvát poéták a romantikus áttöréshez szükséges terminológiát többnyire részlegesen teremtik meg, a szlovákok és a szerbek az új, a népnyelvből megalkotott irodalmi nyelv általános elfogadtatásának ellentmondásaival küzdenek (marginalizálni kívánván az egyházi nyelvhasználathoz és klasszicizáló tendenciához fűződő poétikát és retorikát), Petőfi előtt egy korábbi nemzedék elvégezte az európaizálással és korszerűsítéssel összefüggő feladatokat. Noha Petőfi felhasználván és parodizálván az elődök irodalomrendszerét, korántsem járatlan úton haladt, éppen a költői státus jellegét tekintve kísérelte meg részint a „haza s emberiség” költői egymásra vetíthetőségének újszerű megfogalmazásával a „nemzeti költő/költészet” fogalmának az átstrukturálását. Részint a népies, romantizáló, patrióta, valamint (nem csak a fordítások révén megvalósítható) európaizálás/egyetemességre törekvés tónusainak együvé hangszerelt, együtt nagyobb hangerővel zengő megszólaltatását. Így ami Vörösmartynál idézett Pázmány-epigrammája szerint „legszentebb vallás”, Petőfinél a lírikus beszédének természetes megnyilatkozása, mely módot nyújt a különféle műfaji konstrukciók összegző szemléletére, egy, az európai költészetváltozatokkal párbeszédbe lépő költészetten egyszerre európai és hazai karakterének megteremtődésére. Az, hogy Petőfi mindenekelőtt Béranger nem csak Franciaországban elismert és népszerű verseinek fordítására vállalkozott¹⁵ (egyébként Goethe is becsülte a francia poétát, költészete Horatiusra és Háfizra emlékeztette),¹⁶ ne tévesszen meg, ez nem lehetett akadály a más francia szerzők (így Sue és Hugo) iránti érdeklődésének; inkább tartsuk szem előtt, hogy Béranger lírája egy bizonyos tónus, modalitás – számára – elfogadható, meghonosítható műfaji-nyelvi tematikai változataként volt felfogható. Egyben segítség egy Béranger-típusú (népszerű) költészet beépíthetősége mellett egy sokkal szélesebb spektrumú „nemzeti” költészetben. Legalább ilyen jelentős a heinei dal adaptációja. Emellett nem csak az ifjúkori átültetéssel lehet érvelni, hanem a dalköltészet önironizáló gyakorlatának (beleértve az érzelmesebb hangvétel csattanós megkérdőjelezését a csattanóban, a rímek jelentésségének parodizáló vonásait, amelyek kétségbe vonhatják a gondolatmenet retorizáltságát, nem utolsósorban publicisztikus

▼

15 Hankiss János, Petőfi és a francia költők. Budapesti Szemle 1922, 192. k., 551. sz, 1–28.

16 Goethe, Schriften zur Weltliteratur. Insel Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1987, 249.

fordulatok beengedését a lírai költészetbe, költői és köznyelvi fordulatok szembeállítását) kidolgozását, líraként beillesztését a poétikába. A továbbiakban viszont a „nemzeti költői” státusz és a vállalandó, egyetemesebb poétaszerepet megcélzó Petőfi-versekhez, melyek a költőnek önmagáról gondolkodó, reprezentatív személyiségként beállított, ezáltal a korszak alapvetően fontos irányzatát alakító (és olykor még mainapság is vitatott) versekben kapnak hangot. Ha úgy tetszik, időről időre költészettani (ars poeticát sugalló) jellegű, értékű, célzatú költemények nem a poétika részegységeit, elemeit írják le, hanem magát a poétika jellegét, a költő lehetséges/szükséges, feltételezett/kötelezőnek gondolt minőségét nem fogalmi, hanem allegorizálón vagy metaforikusan, nemegyszer a szövegek köziség félreérthetlenségével erősítve igyekeznek meghatározni. A költői személyiség e poézis képviselőjeként nem pusztán egy irányzatot népszerűsít, hanem a kor- és időszerűségben foglalva állást, mintegy kijelöli a költő pozícióját abban a „világ”-ban, melynek szemlélése, megítélése a válaszút elé állított költőtől állásfoglalást vár. Az 1840-es esztendő forradalmak felé haladó mozgásai Petőfinak (és általában a kelet-közép-európai lírikusoknak) vagy a forradalmi költészet terminológiájának verses kidolgozását jelölték meg feladatuk, vagy (olykor ezzel párhuzamosan) a költészet forradalmának, az új (költői) nyelvviségnek, az új irodalmi nyelvnek diadalra juttatását, amely az avulttá váló lírai/költői gondolkodást egyszer és mindenkorra ad acta teszi. Ekképpen értelmezhető a „régis dicsőség”-et terjedelmesebb verses epikában megörökíteni kívánó költészet paródiája Petőfinél, ekképpen várom romantikájának szembeállítását (*Salgó*) Kisfaludy Sándor érzelmes elbeszélő költeményeivel, az ossziáni hangvétel újragondolása, az évszak-költemények bensőségessége a picturalapítástól kiinduló klasszicizáló lírával szemben. Petőfi nem kizorítósdit játszik, csupán a maga költészet/költő-felfogását törekszik érvényre juttatni. Olyan hagyományértelmezésről tesz tanúbizonyságot: provokatív erővel szegezi szembe a régi jó Gvadányit a kortárs almanachlírával, olyan episztolatípust vezet be, amelynek változatossága nincs ellentétben egy Horatius-féle költőilevel-elképzeléssel, az meg különösen nincs, hogy talán legmegragadóbb episztoláját Arany Jánoshoz címezve hexameterben írja meg. Az episztola hangnemi változatossága, erre épülő megszerkesztettsége, harsány himnuszba átcsapása a százszor szent égi szabadság és a szent világszabadság egybecsengethetése. Petőfi mint kötetéhez tervezett előszavában kijelenti, nem toldozni-foltozni akar, hanem újat létrehozni, a magyar és az európai irodalmak egymásnak felelő költészetét megteremteni.

Költőnk alig múlt húszesztendő, hogy megírja a *Jövendőlést*, amelynek a kutatás „chattertonista” felhangjait talán a szükségesnél valamivel hangsúlyosabbá teszi (*Álom* címen jelent meg egy albumban). Az ifjú romantikus ama ellentétet viszi színre, amely a rövid földi élet és a költői halhatatlanság között

feszül, beiktatva a kétféle álomfejtésből adódó értelmezési lehetőséget: a fiáért aggódó anyának emberileg érthető panaszát, hogy hazudott számára az álom, a költő fiú ellenben az álom pusztá lefordításának tévesztő lehetőségét állítja, miszerint a romantika végtelenségeszméjéből kiolvasható a költői szó halhatatlansága. A *romantika* nyelve érlelődik a versben: „S dalszárnyon a lángérezmények / Madárként szálltak szertesét”. S ha a lángérezmény még egy hagyományosabb költői nyelvre utal is, annak változata már a megkettőződéssel, a kifejezésbeli variabilitással (Pokollá lett az érzelemláng) túllép a metaforikus közhelyeken, és a költői sors mint önfeláldozás megverselésével egyben elutasítja az érzékenység szenvedés-metaforikájának nyelvét és ideáját. Az utolsó versszak pedig az írásjelek segítségével mutatja, mint vezeti a beszélő késleltetések beiktatásával a végkicsengésig a költői beszédet, amely a halódó poéta utolsó szavának az egytagú él-t nevezi meg.

Az *utánzókhöz* merész programot jelent be, amúgy igen kurtára fogva. Az egymással szembefeszülő nézetek régi és új, utánzás és újítás minden költészettörténetben perdöntően lényegi magatartásformák által szemlélhetők. Az első és a második versszak *A kutyák dala* és *A farkasok dala* párhuzama is lehet, az első versszakban a romantika címerállata, a sas allegorizálja a költést, minthogy a sas is, a költés is arra indul, hol „nem járt senki sem”. Az utánzók viszont a kényelmi szempontot szem előtt tartva, a koncot lesik („mint éhes kutya” – hogy ne legyen félreértés!), a „kezdettt útra” futnak. A harmadik versszak a felszólítás: „Haladni, merre más még nem haladt”. Aki erre nem képes, azt az eke vagy a kaptafa kézbe fogására buzdítja. Szövegelőzményként Kazinczy Ferenc *Tövisék és virágok* epigrammagyűjteményéből *A nagy titok* sokat idézett disztichonját lehetne megnevezni: „Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted, / Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.” A két vers összeolvasása (a klasszicizmus és a romantika azonos kiindulópontból eltérő irányba érő gondolatát jelzi, kivált a képiséget tekintve) azért sem haszontalan, mert az ifjú költő versformálása, polémizáló indulata érzékelteti, hogy néhány évtized alatt honnan hová alakult a költészettani vita nyelve és képkincsével jeleskedő formaelve.

Az 1846. április végén lejegyzett *Sors, nyiss nekem tért...* nemcsak a *Felhők*-korszak végleges elhagyását, múlttá nyilvánítását jelzi, hanem egyike azoknak a verseknek, amelyekben a költő–megváltó, költő–proféta/áldozat gondolata körvonalazódik. A vállalás nem kevesebb, mint tenni akarás az emberiségért, a világ boldogságáért, akár a „meghalni az emberiség javáért” állítás beteljesítéséért. Az önmagát a célért keresztre feszítés gesztusa a versszakokban azonos tónusban, ám különféle megfogalmazásban az áldozat szentségét jelöli meg mint programot, a címbe írt, majd kezdő szóként megismételt *Sors* (felsőbb instanciaként) az általánosba helyezi a nemes lánggal égő egyén kérését: egy közelebről föl nem vázolt utópikus állapot reményét gondolja el tette/vállalása indokául. A

vallásiba/szokrálisba átvezetett beszéd (imádság, Golgota, szentül, keresztfa, fölfeszítetttem) az elszánás „szilveszteri” (*Az apostol*) elhivatottságát és áldozatkészségét előlegezi. Az egyén és a világ olyan egymásra találását kéri, reméli a Sorstól, amely az élet hasznosságai vonatkozásait átértelmezi, a hasztalan életnek értelmet ad. A tett reményének romantikája a Bibliából vett utalásokkal/szókinccsel kölcsönöz evilági „szentséget” a hasznos élet (később a ragyogással szembeállított vállalás) magasrendűségének. Az egyes szám első személy a szubjektum körére korlátozza a cselekvést (szintén utalásnak fogható föl Szilveszter életére), ám a cselekvés iránya, tárgya a „világ”, a vállalás kimenetelének kockázata azonban nem a fenyegetettség/veszélyeztetettség érzését hívja elő, hanem az áldozatra kész személy sorsát tölti meg értelemmel.

A XIX. század költői címében rendkívüli igényt jelent be. A személyesen túllép, az új elemekkel gyarapodó programot természetesen nem véglegesíti, de mindazokkal a gondolatokkal dúsíja föl, amelyeknek realizálását ez a század még nem végezte el. Ugyanakkor a sorok között arra szintén figyelmeztet, hogy ez a század (nem csak Magyarországon, nem kizárólag a magyar irodalomban) adós a felvilágosodás főbb gondolatai megvalósíthatóságának megvitatásával. Nem mellékesen a XIX. század költői magatartásának változatairól is szól, és megnevezi, mely költőszemélyiség, aki (későbbi verset idézve) nem ragyogni, hanem használni akar, használni tud. A versbe foglalt Mózes-gondolat előzményeiről, párhuzamairól már megemlékezett a kutatás. Itt két megjegyzéssel élek: elsőbb újólaj a *Tövisek és virágok* Kazinczy-kötetet nyitom ki, hogy onnan idézzem a *Ráday* című verset, amelyet a költő a mesterének vallott, szerfölött tisztelt költő elődnek szentelt, jambikus monológként adva közre a *Ráday Gedeon* szájába adott vallomást.

Én újabb Mózes voltam, s népemet
Kihoztam a rabság hajlékiból.
S a hagymatermő honn helyett neki
Téj- és méz- s borfolyta Kánaánt adék.
Fény oszlopában ment Apoll előtte,
Fény oszlopában én a nép előtt.

Nem elképzelhetetlen, hogy Petőfi valamiképpen hozzájutott Kazinczy verseihez, az epigrammagyűjtemény támadó-vitakozó modora nem volt tőle idegen. Ám ezúttal (akár az első esetben) köztudott utalásokba ütközünk, amelyek megengedik, hogy eltekintsünk egy szorosabb Kazinczy–Petőfi-kapcsolattól. S bár a Kazinczy-verscím (oly formában is, hogy gr. *Ráday Gedeonhoz*), valamint a címben feltüntetett személy monológjául közölt, így nem szokrális, hanem Apollón beiktatásával költészettani vonatkozás meglehetősen árulkodó, a költészetet illető kezdeményezésről, útmutatásról és nem utolsósorban jelentőségről van szó.

Csak a vers első részét idéztem, a továbbiakban még világosabb lesz, hogy Ráday érdeme (Kazinczy szerint) új költői tájak, módok felfedezése, az avult, rossz ízlésű poétai vidékről a szebb mezőkre terelés. Petőfi versében eltérő a sorrend. Előbb fordul a megszólaló a költőkhöz, majd a második versszakban példázat-ként hozza elő Mózes bujdosását. Az első versszak megszólítása és felszólítása több félreértéssel járt: mintha rigorózan a hasznossági cél érdekében eltiltaná a költőket a magánélet lírájától. Megtartván ugyan a klasszikától örökölt „szent fát”, mely ugyanúgy lantra utal, mint a húrok pengetése, az erőteljes-indulatos hangnem kissé elfedi: szó sincs eltiltásról, pusztán arról, hogy ne *csupán* a saját fájdalom és öröm megéneklése legyen a költészet tárgya, hanem mellett (azelőtt?) ama „nagy munka” vállalása, melynek részletezésére a vers folyamán sor fog kerülni. Eötvös József *Én is szeretném...* kezdetű versével már megfogalmazta, miszerint: „Kit nem hevít korának érzeménye, / Szakítsa ketté lantja húrjait.” Hogy mi a kor érzeménye, azt sem titkolja, a könny és a villám fénye bevonásával ezrek kínjainak kimondása. Ugyanakkor itt megjegyezhető, hogy a szlovák romantikus költővezér, Štúr valóban előírta, mely műfajok, versnemek kerülendők (például a bordal vagy a szerelmi líra). A szerb és a horvát irodalomban szintén akadtak bőven olyan líraváltozatok, amelyek kidolgozása elmaradt. Minek következtében a Petőfi-befogadás poétikailag zavartalan volt, „nemzeti” költők éppen úgy hozzájárultak a Petőfi-adaptációk népszerűségéhez, mint kevésbé jelentős poéták, akik az anyanyelvi irodalom „hiányzó” helyeit igyekeztek kitölteni. *A XIX. század költői* ugyan tartalmazza az előírás formuláit, de nem kizáró és szegényítő jelleggel ölti formába a jelszót, melynek népfogalma már *A nép*, *A nép nevében* és az Arany Jánossal folytatott költői-prózai levelezésből ismerős lehetett. A jelszó nem az üres térbe cseng ki, a bibliai szereppel (próféta, lángoszlop feladattal kijelölt *modern* költő) a retorizált előadás lesz indokolttá. Az *Újabb időkben* sorkezdő pozícióban figyelmeztet az isteni parancs fontosságára, egyben a felsőbb instancia, szimbolikus üzenetet hirdető „legfelső lény” felhatalmazására. A lángoszlop megisméltése az egykor és most egybejárását szolgálja, és a második versszak hagyománykövetését erősíti: nevezetesen, mint Kerényi Ferenc állítja,¹⁷ a XVI. századból hoz üzenetet a zsidó és a magyar sors egybegondolhatóságáról. Nem kevésbé biblikus örökség a „hamis próféták” emlegetése, mely a magatartások különbözőzéseit szemlélteti. Ezen keresztül *A nép* és *A nép nevében* alap gondolatait új környezetbe helyezve, helyzetképet vázol föl, jellemrajzra vállalkozik, s a *Bibliának*, de a saját lírájának átokformulájával is tovább dinamizálja a gondolatmenetet. Ha az eddig olvasottakat a rímelés felől tekintjük át, szembetűnő a versszakok félrímes megoldása: mintha a kifejtés

▼

¹⁷ Kerényi, i. m., 286.

következetességét nem kívánna a szóló gyengíteni a tiszta rímek andalító zenéjével, s a logikai-gondolati folyamatra koncentrálna. Az Eötvös-vershez képest egy szótaggal megrövidíti a sorokat, nem törekszik tiszta jambusi sorok alkotására, így egyfelől gyorsít a kifejtésen, másfelől a puritánabb előadással nem zavarja a gondolat befogadását. Az utolsó előtti versszak vezet föl a „csúcstra”, a program, a cél összegzésére. A feltételesbe helyezés nem az óvatosabb visszavonás jegyében hangzik, hanem összhangban a korábbiakkal, a megteendő út pontosabb nyomonvonalának kijelölését foglalja képi szerkezetbe, visszaulván *A nép jogfosztottság-tézisére*, valamint *A nép nevében jogegyenlőség-igényére*. A reformkori követelés: a jogfosztottnak az alkotmány sáncain belülre fogadása nem tűr halasztást. Az összetett mondatból előbb az igényt megfogalmazó feltételezés hangzik el, ismétléssel (Ha majd...) nyomatékot kölcsönözve az időbeliségnek; a háromszori ismétlés ugyanakkor a fokozást szolgálja, az egységesre formált előadáson belül a kritériumok megnevezése félreérthetetlenül jelzi az érdekegyesítés, a jogegyenlőség megvalósítása, a műveltségre vonatkozó előjogok megszüntetése szükségességét. Ha a hamis próféták a jelen viszonyait azonosítják az Ígéret földjével, nem csak tévesztő manipulációjuk lepleződik le (hiszen az Ígéret földje egy jövőbeli helyzetre utal), a követelések teljesítése/teljesülése elhozhatja az ígéret beváltódását. A versszak ha majd – akkor felépítése olyan folyamat gyorsítását sürgeti, amely az újabb időkben immár mellőzhetetlennek tetszik. 1848 márciusának lázas napjaiban a sokak által megítélt és mások kézírásában fennmaradt *Dicsőséges nagyurak* a ha majdot félretereszti, az akkor időszerűségének egy újabb időszerűséggel való felváltását tanúsítja, és az elmulasztott lehetőségek ellenére egy utolsó eshetőséget kínál föl. *A XIX. század költőiben* érvényre jutó hármasság részint a felvilágosodás, részint a kelet-közép-európai társadalmi „valóság” eszmerendszeréből származtatható, az anyagi javak egyenlő elosztása, a teljes jogegyenlőség (akár az általános-titkos választójog is ideérthető volna), valamint a művelődés terjedése folytán nagykorúvá nevelődött társadalom képzeete tömörül a versszakban, bravúros metaforák segítségével: bőség kosara, jognak asztala, szellem napvilága.... A vers utolsó szakaszának egyik értelmezése szerint Chattertonra, az ifjan elhalt poétára történhet utalás. Alfred de Vigny drámáját Petőfi Karl Holtei felvizezett átültetésében ismerte, játszott vándorszínészként előadásain.¹⁸ Magam a jó halál neoklasszicista képzetéből (eredetileg Lessing polémikus tanulmányából) eredeztettem, ennek a magyar irodalomban akad

▼

18 Fekete Sándor, *Petőfi romantikájának forrásai*. Akadémiai, Budapest, 1972. Barta János bírálatában (*Irodalomtörténeti Közlemények* 77, 1973, 613–617) mutat rá, hogy a vándorszínészek által játszott színművek szövege nem szolgálhatott romantikus forrásként. Egy olyan szubkultúrát képviseltek, melyek több áttétellel, más forrásokra utalással és költői elhatárolódással jelentek meg a Petőfi-életműben, a romantika felől értelmezés nem egeztethető össze a játszott darabok szövegiségének jellegével.

előzménye. Még egy lehetséges rokonítást kockáztattam meg: Alfred de Vigny Mózes versére emlékeztem: a sztoikus világnézethez közel álló romantikus francia költő mintegy felpanaszolja, hogy a népért, a hitért életüket odaadó kiválasztottak nem számíthatnak boldogságra, személyiségükre az értetlenség és a roppant teherrel küszködés fájdalmas tapasztalata nyomja rá bélyegét (*Az apostolnak is témája*). Annak ellenére, hogy *A farkasok dala* tárgy történetébe soroltam Vigny-talán a legtöbbet idézett versét, *A farkas halálát*, nem állítom, hogy párhuzamnál többről volna szó, az egymáshoz közelíthető léthelyzetek némi hasonlóságra mutató költői leereagálási gesztusáról. A kiválasztottak, a sorsvállalók, az „újabb időkben” az újabb költészet iránt elkötelezettek (eszerint) legfeljebb a (távoli?) utókor felmentő ítéletében reménykedhetnek.¹⁹ A megnyugvás nem lehet osztályrészünk, a kell – semmivel rímpár árulkodó, miként a messzebből összecsendő zárja be – (a föld) mélyibe. Az utolsó versszakra hagyott élet – halál nem a létezés pozitív, illetőleg negatív pólusán értelmezendő, az élettől nincs jutalom, nincs „fizetség” (annak eszmei vetületéről van szó), ellenben a halál kíméletesen, adományt sugallva teszi elviselhetővé az élet lezárultát. Még egy tényezőt legyen szabad kiemelnem. Az első versszakban ama sor, miszerint „Nincs rád szüksége a világnak” kiemeli a szűk térbe szorítottságból, a költői szerep korszerű megtestesülése minden más (idegondolható) törekvésnél lényegibb vonatkozásrendszerrel bír. Nincs országhoz, nyelvhez, történeti hagyományhoz kötve, csak annyiban, hogy az újabb idők költészete a „világ”-ra, annak helyzetére, sorslehetőségeire/választásaira kell(ene), hogy reagáljon. A kor szükségletéből fakad a költő megváltozott státusa, amely szerint oda kell hagynia a világ elől elbúvó, nyelvi, poétikai menedéket kínáló lírát, színt kell vallania, XX. századi kifejezéssel élve, vallania és vállalnia kell. Ilyennek írja körül Petőfi a maga viszonyát szűkebb és tágabb környezetéhez, a hazai és a külföldi irodalmakhoz, irodalmi hagyományokhoz. Ennek az elhatározásnak fedezete a verseskötethez tervezett, a heinei költészetfelfogással rokonuló előszó, ilyenre formálja a francia és angol forrássokat a magáévá birtokló magyar romantikus.

Ami ezek után feltétlenül töprengtető: a költő nem készül a halálra, de nem tud számolni azzal, mint ér élete-pályája végére. Megkezdte a *Jövendöléssel*, folytatta az *Egy gondolat bánt engem*tel, amelynek nem visszavonása, csupán más térre helyezése *A XIX. század költői*, a „világszabadság” nem választható el attól az „utópiától”, melyet följebb értelmezett versünk fölfest. Ez utóbbi azonban segít megszólatatni egyebet is. Azt, amit egy korai program vers, a *Javulási szándék* életre szóló-

▼

¹⁹ A 4. sz. jegyzetben i. m., 210–211. Alfred de Vigny megidézett verseinek magyar fordításai az alábbi kötetekben olvashatók: *A francia romantika költői*. Lamartine, Vigny, Nerval, Musset, vál. Bárdos László, szerk. Bárdos László, Pór Judit. Európa, Budapest, 1989; Alfred de Vigny, *A farkas halála*. La Morst du Loup, összeáll. Baranyi Ferenc. Eötvös József Kiadó, Budapest, 1999. Kétnyelvű kiadás.

an megnevezett, és ami a Kerényi Ferenc által kiemelt „ember és polgár”²⁰ dilemma révén elvek, életvezetés, korérzület, távlatba helyeződés, illetőleg kiválasztottság, elhivatottság, vállalt kötelezettség feszültségeiben, problematizált kiegyenlítődési változataiban költészetté váltódik át. Az idevonatkozatható korábbi ajánlatok, helyzetek és magatartásminták nemegyszer feszülő, máskor összebékített kérdéseit illeti (emberbarát vagy hazafi, Pest-Buda tája és az emberiség, mint haza, haza és haladás, a haza s emberiség mint legszentebb vallás), Petőfinél semmiképpen nem összeegyeztetéssel tömörül határozott világnézetté, hanem egy alig huszonegy évesen végiggondolt, mérlegelt költészetközponit univerzalitás egymásra rétegződéseként. A *Javulási szándék* (eljátszott) önmegszólító versnek indul, látszatérveléssel írja körül a „polgári” létezés csábító ajánlatait, hogy indulatos zárással ne egy átlagromantika tettkultuszával feleljen arra, a nyugalmas élet csak bizonyos nézőpontból a „javulás” jelződése. Hiszen amit választ, nem a „javulás” ellentéte, egyáltalában az effajta javulás gondolata kizáratik az életrendből. Ez az, ami alapjául szolgálhat annak a személyiségnek, akit Petőfi Sándorként támad és ismer el a világ, aki, mint volt róla szó, Eötvös József érvényes kifejezésével valóban „nemzeti költő”.²¹

Engem a rendes élet
Időnek előtte megölne, tudom.
Költő vagyok, költőileg kell
Végigrohannom az életuton.

A „költőileg” (dichterisch) lakozás hölderlini álma Petőfi romantikus „valósága”. Olyan értelemben, amely a tizenkilencedik századiség feltételrendszerét maradtalanul beváltja. Úgy nemzeti, ahogy nemzeti poézist dolgoznak ki a kortárs szlovák, szlovén, szerb, horvát költők; ahogy majd költészettanában a palackba zárt üzenet küldője, Alfred de Vigny veszendő hajósa hazájába reméli eljuttatni felismeréseit, tudását, magába ölelvén a tenger–életút egymásra látás tapasztalatát, s amiként az önmagát Párizsba száműző Heine „téli regéjét” (Wintermärchen) szülőföldjéről szülőföldjének szenteli. A *költőileg* magában rejti a korszerű költészethez méltót, a felelősséget a költészetért, amelynek sokhúrúsága akár a *Dalaimból* kiolvasható volna. Amely „nemzeti költő”-i szerep nem több, de nem is kevesebb, mint a költő nem szerepként felfogható magatartása. A *Minek nevezzelek* remeklést a pályatárs–szerkesztő, Pálffy Albert a *Márczius Tizenötödike* 1848. június 26-i számában emígy kommentálta: „Szárason és hidegen mondjuk el véleményünket a mű felett. Az európai irodalom évek óta ennél kedvesebbet és gyöngédebbet

▼

20 A 2. sz. jegyzetben i. m., 275. Kerényi Rousseau-ra és Csokonaira hivatkozik előzményeként. A problémára a monográfia több ízben is visszatér.

21 Ennek egy változata Janko Král'-nál: Hlásnik Národa, A nemzet hírnöke. A 14. sz. jegyzetben i. m.

nem mutathat fel.”²² Vélhetnők baráti túlzásnak, ám nézhetjük más szempontból. A Petőfi-líra olyan magasságot ért el, amely megengedi az összehasonlítást a kor legjobbjaival, ezáltal a magyar irodalmat az európai irodalmak mellőzhetetlen és egyenrangú tagjaként ismeri el, kívánja elismertetni. Ha Petőfi általam vázlatosan bemutatott verseit újraolvasom, nyomát sem lelem annak a tanító-előíró modornak, amely a korszak akár kisebb költőit jórészt jellemezte, tudára adván az olvasóknak, miként illeszkedik verseivel a „nemzeti mozgalom” követelte beszédmódba. Petőfi nemcsak alakítja ezt a beszédmódot, hanem egységbe fogván a megszólalás eltérő tárgyait, egy líratörténet új fejezetének létesülését célozza meg. Nem egyes verseket ad közre, hanem egy költészettörténet alakulási folyamatát tervezi meg. Ebben a folyamatban nem szükséges (állandóan) napirenden tartani a „nemzeti költő” státusának tulajdonított karakterisztikus frazeológiát. A nemzeti költő egyszerűen és félreérthetetlenül költő, akinek művei nem szoríthatók egy szűken értelmezett (és nemzetinek tulajdonított) keretbe, hanem olyan nyelvi történések, amelyek elsősorban a nyelvközösségben visszhangzanak, kiáradnak a „világ”-ba, s ha úgy tetszik, világirodalmi horizontban nyerik el nem múló jelentőségüket. A szókincs sokfelől eredeztethetőségéből fakad, hogy ami rövidre zárva nevezetük „nemzeti költői” beszédnek, az pusztán a költői szólamok egyike. Általában a „küldetési”, „képviselési” beszéd, a felhatalmazottság elismertetésére törekvő igény megnyilatkozása, amely bizonyos értelmezésben kevesebb teret enged másfajta, ám a nemzeti költői attitűdöt szintén jelezni képes (költői) alakzatoknak. Nem is szólva arról, hogy – elismerve a költői életművek rétegzettségét, esetleg korszakonkénti változását, átalakulását – messze nem bizonyosan a leginkább látványos megszólalásokkal válik önazonossá, önmagává. Petőfi esetében a költői megnyilatkozásokat az utókor önbeteljesítő jóslatoknak fogta föl, életrajziként kezelte (nem riadva vissza nemzetpedagógiai jelentéstulajdonítástól sem). Ezért vált gyanússá némely kései értelmező szemében, vele szemben kijátszván azokat a költőtársakat, akiknél rejtettebben, áttételesebben fogalmazódik meg a Petőfiével többnyire érintkező költői hangvétel és tárgy. Petőfi Sándor magyar és külföldi kortársai között elhelyezése segíthet abban, hogy maga kezdeményezte és a kutatás által feltárni vélt rokonulásai/rokonításai közegeiben mutathassunk rá arra a saját-
ra, amelynek messze nem jelentéktelen hányada hagyományválasztása/értelmezése, és amelyet maga vet egybe költészetében a kortársi áramlatokkal. Az életrajzi kutatás önmagában éppen úgy nem elégséges a Petőfi költőszemélyiség hívebb ismeretéhez, mint ahogy teljes kizárása (különös tekintettel a versek mindmáig vizsgálható kronológiájának problematikus helyeire) sem kétséget kizárólag indokolt. A versek által megközelíthető költői attitűd megrajzolásába a hatástörténet

▼

22 Kerényi, i. m., 391.

is belejátszik/belejátszhat. De nem mellőzhető a kortárs magyar és világirodalmi mozgásokhoz fűződő viszony sem. A hatástörténet, értelmezéstörténet, és ebbe belevonandó a regionális nézőpont, a „kívülről” tekintés figyelmeztethet a megszőkás által elfedett helyekre. Petőfi Sándor költészete új vonásokkal gazdagodhat, ha a mai világirodalom-újrágondolások, a periferiálisnak minősített irodalmak helyét célzó újabb értelmezések szempontjaira figyelünk.²³

▼

23 Dolgozatom vitatkozva reagál a szakirodalom némely, hasonló érdeklődésű darabjára, kiváltképpen az alábbira: Marko Juvan, A világirodalom kanonikussága és a nemzeti költők, ford. Szirák Anna. *Literatura* 47, 2021, 3, 297–308.